

УДК 331.54-053.6

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2021.89.12>

Т. А. УДОВИЦЬКА

кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціології та гуманітарних дисциплін,
Харківський гуманітарний університет «Народна українська
академія»

ПРОФЕСІЙНИЙ ВИБІР СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: АКТУАЛЬНІ ФАКТОРИ ТА «СЦЕНАРІЇ»

Статтю присвячено аналізу актуальних чинників і «сценаріїв» професійного вибору сучасної української молоді, позначені основні його складові частини: професійна орієнтація, професійне самовизначення і формування професійних уявлень, саме професійний вибір, що включає особистісні уподобання, здібності, можливості, об'єктивні та суб'єктивні соціальні чинники, зміна професійного вибору або його підтвердження, навчання і подальша робота за обраною спеціальністю. Визначено основні відмінності професійного самовизначення і професійного вибору, а саме підкреслено, що на професійний вибір можуть впливати об'єктивні соціальні та ситуаційні чинники.

Водночас окреслено основні стратегії професійного вибору в контексті його співвідношення щодо підготовки до вступу до вишу, зазначено такі їх типи: 1) вибір предметів зовнішнього незалежного тестування, вибір професії; вибір вишу; 2) вибір професії, вибір предметів зовнішнього незалежного тестування, вибір вишу; 3) вибір вишу, вибір професії, вибір предметів зовнішнього незалежного тестування. Саме такі «сценарії» формування професійного вибору з урахуванням такої складової частини, як вибір предметів зовнішнього незалежного тестування та його результати, можна вважати новими та маловивченими.

Особливу увагу приділено впливу Умов прийому до закладів вищої освіти і процедур вступної кампанії на формування і реалізацію професійного вибору. У статті показано, що професійний вибір формується не тільки у процесі навчання у школі і під впливом системи профорієнтації, а й у період вступної кампанії, на підставі чого зроблено висновок про наявність елемента ситуаційності в цьому процесі. На цю ситуаційність вказує і наявність частини абітурієнтів – нинішніх студентів, які подавали заяви в кілька вишів на різні спеціальності або вступили туди, куди дозволяли результати зовнішнього незалежного тестування. На основі аналізу даних опитування студентів 1–2-х курсів виявлено, що частина з них навчаються не за бажаною спеціальністю. І однією із причин такої ситуації респонденти вказали результати зовнішнього незалежного тестування, що не дозволили їм вступити на бажану професійну підготовку.

Отже, визначений ще один чинник впливу на формування і реалізацію професійного вибору – результати зовнішнього незалежного тестування, який чітко в літературі із цієї проблематики поки що не висвітлений, але,

на думку студентів, має місце. Водночас частина студентів готові закінчити навчання за тією спеціальністю, на яку вже вступили до закладу вищої освіти, і потім здобувати другу освіту за бажаною спеціальністю.

Крім цього, значна частина респондентів вказали на часткову поінформованість про сутність і специфіку обраної професії, що ще більше актуалізує змістове наповнення профорієнтаційної роботи з молоддю. У кінцевому підсумку показано, що специфіку і результати професійного вибору молоді необхідно розглядати і в контексті порядку прийому до закладів вищої освіти, процедури і вимоги якого впливають на його реалізацію.

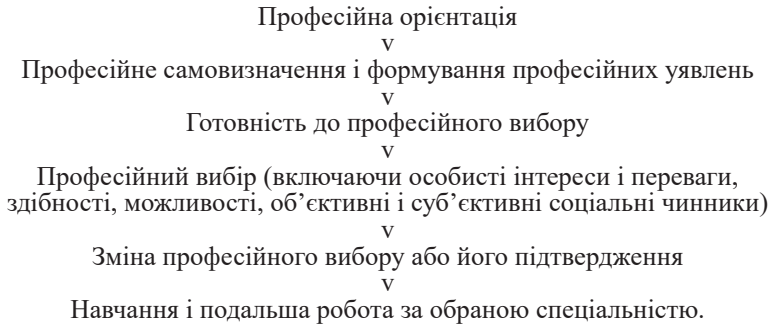
Ключові слова: професійне самовизначення, професійний вибір, молодь, зовнішнє незалежне тестування, заклади вищої освіти, вступна кампанія до закладів вищої освіти.

Постановка проблеми. Дослідження деяких аспектів процесу професійного вибору молоді, його особливостей у контексті Умов прийому до закладів вищої освіти (далі – ЗВО) дозволить сформулювати рекомендації щодо організації роботи вишів із майбутніми абітурієнтами на підставі вистроювання професійного вибору з поєднанням процедур вступної кампанії, які дозволяють абітурієнтам на принципах справедливості, прозорості та конкурсного відбору вступити до бажаного ЗВО, на омріяний факультет, спеціальність, освітню програму.

Професійне самовизначення та професійний вибір вивчався і вивчається багатьма дослідниками із соціологічних, психологічних, педагогічних наук, прізвища яких визначаються в численних наукових публікаціях [2, с. 139]. Значна увага приділяється багатьма аспектам цього процесу, зокрема і чинникам, що на нього впливають [6]. Але на сучасному етапі спостерігається трансформація процесу професійного вибору молодими людьми під впливом низки нових чинників, як-от прийом до вишів на основі зовнішнього незалежного оцінювання спеціалістів та деяких інших можливостей для сучасних абітурієнтів, що надаються процедурами вступної кампанії. У зв'язку із цим малодослідженою ланкою формування та здійснення професійного вибору є, на нашу думку, вивчення впливу чинника результатів зовнішнього незалежного тестування (далі – ЗНО) на професійний вибір, а також дослідження «сценаріїв» вибору факультетів та спеціальностей саме під час вступної кампанії. Відповідно до наукової гіпотези щодо вивчення цих компонентів, результати ЗНО стають ще одним чинником, що впливає на професійний вибір, а «сценарії» обрання спеціальності, факультету та вишу для навчання формуються і під впливом процедур вступу.

Мета статті – визначити особливості процесу професійного вибору в контексті Умов та процедур вступу до сучасних вишів.

Виклад основного матеріалу. Аксіомно, що професійне самовизначення є основою професійного вибору і важливим етапом цього процесу. У зв'язку із цим доцільно позначити ці етапи, визначити їхню роль у професійному виборі. На нашу думку, ці етапи виглядають так (авт.):

Але в цих процесах і етапах наявні деякі відмінності, про що говорять і дослідники. Так, А.І. Кравченко зазначає: «Вибір професії – усвідомлена або неусвідомлювана перевага при визначенні свого місця у професійній стратифікації суспільства». Автор підкреслює: «Якщо психологи і педагоги трактують його перш за все або виключно як стихійний та індивідуальний процес пошуку людиною свого майбутнього робочого місця, параметри якого повинні відповідати характеристикам особи (схильностям, темпераменту, соціальному статусу, місцю проживання тощо), то соціологи дивляться на цей вибір інакше. Найголовніша відмінність полягає в тому, що соціологи йдуть від інтерпретації вибору професії виключно як індивідуально-особового процесу. Вибір здійснюють за людину не його особисті схильності, бажання і потреби, а на нього впливають: а) соціальні обставини; б) соціальні агенти, партнери, родичі, друзі та ЗМІ; в) певні соціальні і ситуаційні фактори» [5, с. 52]. У таких твердженнях ми явно бачимо головні відмінності професійного самовизначення і професійного вибору, між першим і другим лежать передусім чинники й обставини соціального характеру. У традиційному підході до професійного вибору беруться здібності та схильності старшокласника, у соціологічному – звертають увагу на соціальні чинники, як-от вплив інших людей, соціальне становище старшокласника тощо.

Варто звернути увагу і на підхід Г.-М.М. Саппи, у якому співвідношення понять «професійне самовизначення» і «вибір професії» також дещо відрізняються, яка визначає професійне самовизначення «як тривалий процес побудови внутрішнього суб'єктивного плану на відміну від вибору професії, що стосується поведінки людини. Таким чином, якщо вибір професії – це ухвалення молодою людиною рішення про отримання соціально значущого результату, то професійне самовизначення – це пошук «своєї» професії і «себе у професії», власної професійної ролі в ній, визначення для себе професійних перспектив і їх досягнення» [7, с. 252–253].

Отже, ми можемо визначити такі особливості професійного вибору: він може відрізнятись від професійного самовизначення, адже на професійний вибір можуть впливати чинники як суб'єктивного (професійні уявлення та переваги), так і об'єктивного характеру (соціальні та ситуаційні чинники); професійний вибір молоді може впливати на зміни у структурі закладів професійного навчання, а також на ситуацію на ринку праці і зайнятості (а саме перевиробництво в підготовці кадрів за одними напрямками і відсутність кадрів інших, які не обирає молодь); професійний вибір може мінатись на різних етапах формування і розвитку особистості.

У структурі аналізу професійного самовизначення важливе місце належить вивченню чинників, які впливають на процес професійного вибору молоді. Практично в кожній науковій статті, що присвячена проблемам професійного самовизначення та вибору молоді, надається характеристика таких чинників. Але наведемо одну з них, яка, на нашу думку, найкраще «виводить» нас на можливість аналізу сценаріїв цього вибору, дозволяє включити до переліку чинників, що впливають на нього, чинник результатів зовнішнього незалежного оцінювання. Так, у процесі реалізації професійного вибору І.В. Арендачук виділяє три основні стратегії вибору старшокласниками навчально-професійної траєкторії:

«1) самовизначення «від предмета» (вибір предметів у сучасних умовах – зовнішнє незалежне тестування і підготовка до нього > вибір навчального закладу) – така стратегія здійснюється старшокласниками (5–15% від загального числа тих, що навчаються), що відрізняються або слабким ступенем готовності до професійного самовизначення, або, навпаки, твердим вибором якогось специфічного роду майбутнього заняття;

2) самовизначення «від професії» (вибір професії > вибір навчального закладу > вибір предметів ЗНО і підготовка до їх складання), характерне для 22–30% старшокласників – у них простежується сформованість цілеформування і наявність кар'єрно-професійного плану, психологічна готовність до професійного самовизначення, усвідомленість у виборі професії і навчального закладу, відповідальність у виборі (оскільки поточний вибір екзаменаційного предмета вони здійснюють незалежно від ступеня його складності);

3) самовизначення «від навчального закладу» (вибір навчального закладу > вибір предметів і підготовка за ними > вибір професії або здобуття ще однієї освіти), властиво більшості сучасних школярів випускних класів (33–55%), які мають високий рівень готовності до професійного самовизначення і вибирають престижний виш, його контингент, як студентський, так і викладацький, якість освіти (наприклад, рівень соціальної успішності випускників)» [1, с. 19].

У процесі дослідження проблеми професійного вибору було проведено анкетне опитування студентів 1–2-го курсів вишів м. Харкова

(257 осіб). На наш погляд, їхні відповіді деякою мірою дозволяють визначити тенденції й особливості формування професійного вибору в сучасних умовах і порядку вступу до вишів, оскільки вони його вже зробили, розпочали професійне навчання.

Як уже було визначено, етап формування професійного вибору є важливим, і для його визначення респондентам було запропоноване питання «У який період сформувався Ваш професійний вибір?». У результаті були одержані такі відповіді: у 9-му класі – 22% тих, хто відповіли; в 11-му класі – 24% тих, хто відповіли; у 10 класі – 17% тих, хто відповіли; влітку, у період вступної кампанії із професійним вибором визначилися 16% тих, хто відповіли; в останню мить вступили туди, куди була можливість, 8% тих, хто відповіли; про майбутню професію мріяли завжди 13% тих, хто відповіли. За результатами відповідей є очевидний висновок, що в більшості респондентів цей вибір сформувався у школі. Але деяка частина молодих людей (24%) зазначили, що із професійним вибором вони визначилися в період активного етапу вступної кампанії, що актуалізує профорієнтаційну складову частину вже в роботі приймальних комісій.

Виходячи з нашого твердження, що професійний вибір не завжди збігається із професійним самовизначенням, ми запитали студентів, чи навчаються вони за бажанням професією. У результаті 67,7% ствердно відповіли на це питання, а 32,3% відзначили, що здобувають професійну освіту не за бажаною спеціальністю. На нашу думку, це великий відсоток. Але під час дослідження ми спробували виявити подальші дії тих респондентів, що вступили на спеціальність, яка не відповідає їхнім професійним перевагам (рис. 1). Так, навчатимуться на даному факультеті та в майбутньому працюватимуть за даною спеціальністю, оскільки вона сподобалася у процесі навчання, 51,9% опитаних студентів, вчитимуться на даному факультеті для здобуття вищої освіти у принципі 26,58% опитаних студентів, закінчать навчання на даному факультеті, а потім здобуватимуть другу вищу освіту за спеціальністю, на яку хотіли поступати спочатку, 18,99% опитаних студентів, відрахуються після 1 (2) курсу і намагатимуться поступити туди, куди хотіли спочатку, 2,53% опитаних студентів.

Для з'ясування ступеня знань молодих людей про майбутню професію ми запитали студентів, що вони знають про неї на момент вибору. Відповіді виявилися такими: частково знали щось про професію 58,4% опитаних; чітко мали уявлення про майбутню професію 31,9% опитаних; зовсім не мали уявлення про обрану професію 9,7%. Отже, для половини студентів молодших курсів їхня професія «на stratі» опинилася “terra incognita”, що вкотре підкреслює важливість профорієнтаційної роботи, а не популяризації факультетів та спеціальностей вишів, що здебільшого відбувається під назвою «профорієнтація». Водночас більшість тих, хто відповіли, що все-таки мали уявлення про обрану професію, так відповіли про те, що знали про неї на період

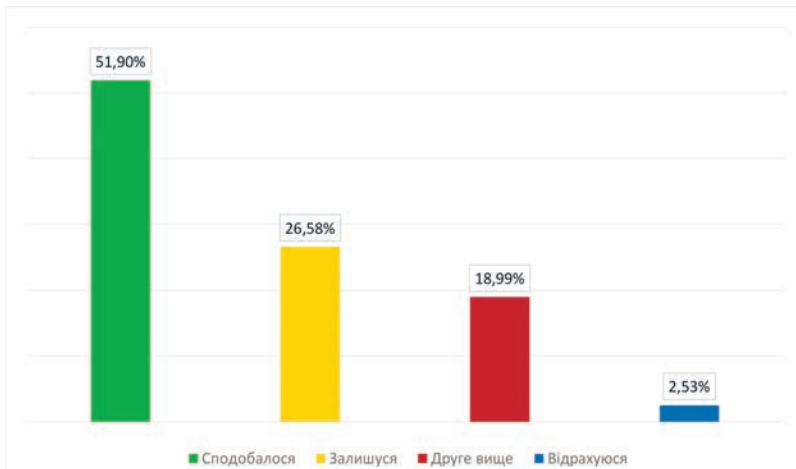

Рис. 1. Подальші плани студентів, які навчаються не за бажаною спеціальністю

професійного вибору: знали основні обов'язки і види діяльності в цій професії – 63,8% ; знали її затребуваність на ринку праці та рівень зарплати – 19,6%; знали її назву і приблизно сферу роботи – 14%; знали інше – 2,6%.

Під час проведення аналізу проблем і суперечностей професійного вибору важливою була думка і самих молодих людей про те, чому молоді люди помиляються із професійним вибором (рис. 2). На думку респондентів, таке трапляється тому, що молоді люди: обирають професію під впливом сім'ї й інших, а не їхніх особистих бажань; на момент вступу до вишів вони не всі знають про зміст вибраної професії; не знають своїх здібностей до цієї професії; обирають професію просто випадково.

Під час визначення чинників, що можуть впливати на професійний вибір, ми вводимо такий чинник, як результати зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти. І про вплив такого чинника ми також дізнавались у респондентів. Так, 19,5% респондентів вважають, що ці результати впливають на можливість здійснення запланованого професійного вибору, а 80,5% – що ні. Як видно, на думку більшості, результати ЗНО несуттєво впливають на можливість здійснити запланований професійний вибір, але для деяких молодих людей – це може бути вирішальний чинник. І вивчення його впливу повинно стати об'єктом міжпроблемних досліджень, а саме, з одного боку, удосконалення процедури

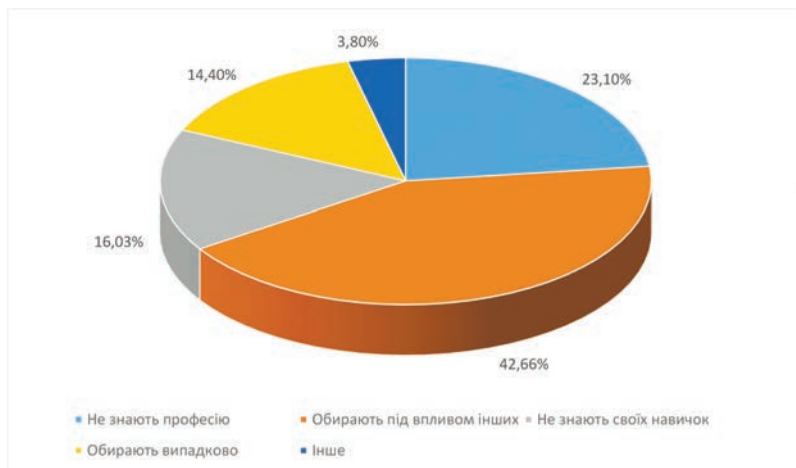

Рис. 2. Як Ви вважаєте, чому молоді люди помиляються з вибором професії?

відбору до вищів на підставі результатів ЗНО, із другого – забезпечення можливості молодій людині реалізувати свої професійні уподобання.

Під час дослідження цього впливу інтерес становить і вивчення послідовності професійного вибору з урахуванням реєстрації на зовнішнє незалежне тестування. Так, 28,8% респондентів спочатку вибрали предмети, із яких краще підготовлені, для успішного складання незалежного тестування, а потім вибрали спеціальність під ці предмети. 43,2% респондентів спочатку визначилися з майбутньою професією, а потім вибрали предмети незалежного тестування, які потрібні для вступу. Визначилися наперед із вибором предметів і спеціальності – 28% респондентів. Отже, для половини студентів пріоритетним все-таки був вибір майбутньої професії. Але відповіді на дане питання підкреслюють чинник результатів зовнішнього незалежного тестування, що впливають на професійний вибір, що, у свою чергу, «розмиває» для окремої частини молодих людей їхні професійні орієнтації.

На нашу думку, для з'ясування алгоритму професійного вибору абітурієнтами вже під час вступної кампанії можна враховувати і «сценарії» подання документів на окремі спеціальності під час вступної кампанії (рис. 4).

Так подавали документи: у ЗВО на одну спеціальність, про яку мріяли, – 48,1% опитаних студентів; у ЗВО на схожі

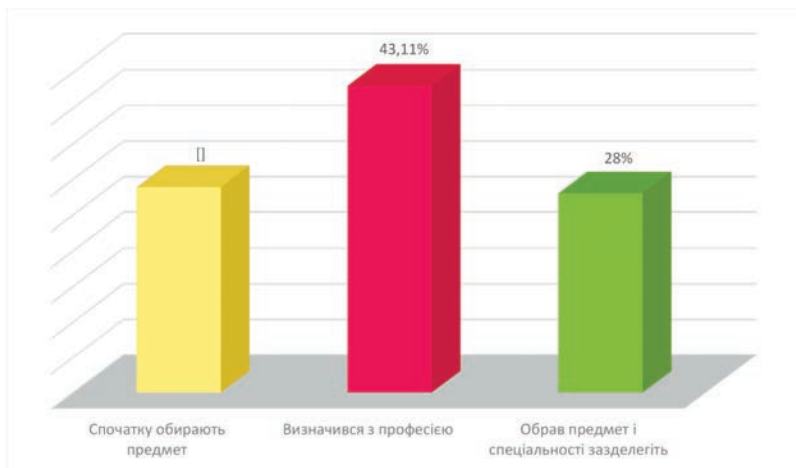

Рис. 3. Розподіл пріоритетів під час реєстрації на зовнішнє незалежне тестування і вибору професії

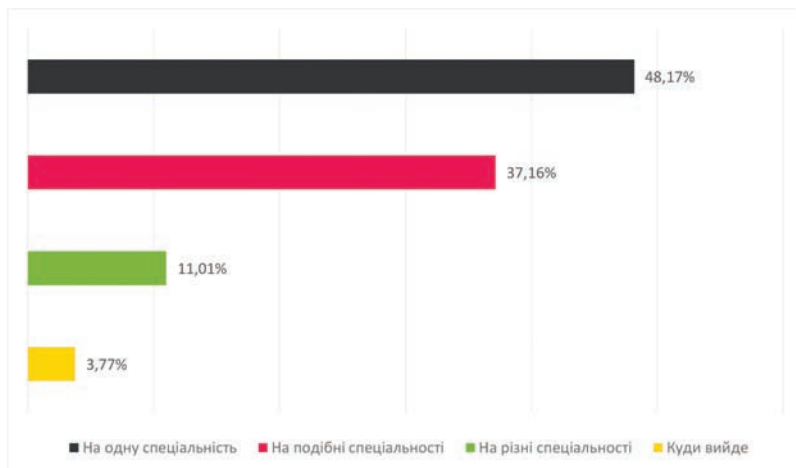

Рис. 4. «Сценарій» подачі документів під час вступної кампанії

спеціальності – 37,1% опитаних студентів, у ЗВО на абсолютно різні спеціальності – 11% опитаних студентів; на будь-які спеціальності, куди дозволяли предмети і бали ЗНО, – 3,8% опитаних студентів. За

результатами відповідей ми також можемо зробити висновок про деяку хаотичність у виборі спеціальності практично в 14% респондентів, що згодом може привести до зміни професійних переваг. На питання про причини таких «сценаріїв» подачі документів відповіді розподілилися таким чином: 35% респондентів подавали документи в різні виши для того, щоб просто використати надану можливість, а із закладом освіти і спеціальністю навчання вони визначилися давно, 65% респондентів не були впевнені, що поступлять в обраний виш, подавали документи в декілька закладів і на декілька спеціальностей для «підстрахування».

Для визначення ролі зовнішнього незалежного тестування у професійному виборі ми також спробували з'ясувати, як його результати, на думку студентів, впливають на формування якісного професійно орієнтованого студентського контингенту. Так, опитані студенти вважають, що ЗНО: сприяє вступу до вишів добре підготовлених і професійно орієнтованих абітурієнтів (34,3%); ніяк не впливає на вибір професії (33%), обмежує можливість професійного вибору (32,7%). Отже, частина респондентів вважають, що зовнішнє незалежне тестування з необхідністю вибирати окремі предмети для тестування і необхідністю набрати потрібну кількість балів дещо обмежує можливість професійного вибору.

Отже, вплив ЗНО на процес професійного вибору простежується досить чітко, і ця проблема потребує фундаментального дослідження для вироблення адекватних методів професійної орієнтації та формування професійного вибору в умовах змін прийому у виши. Можемо припустити, що так відповіли ті студенти, які склали ЗНО з невисокими балами і не змогли вступити на бажанні спеціальності. Але це тільки припущення.

Як підсумок, ми попросили респондентів сформулювати рекомендації щодо надання допомоги молодим людям у професійному виборі. Серед частіших відповідей були такі: «надання більшої кількості інформації про сучасні професії», «поєднання практики роботи і навчання за фахом для більшого практичного опанування майбутньої спеціальності», «надавати більше часу на вибір під час вступної кампанії», «більше проводити пропаганду тих спеціальностей, що потрібні в регіоні».

Висновки і пропозиції. На підставі результатів проведеного дослідження зроблені висновки і сформульовані такі рекомендації:

1. Для більшості студентської молоді професійний вибір є бажаним, і вони навчаються за фахом, про який мріяли, що дозволяє їм відповідально ставитися до навчання й опанування професії. Студенти, у яких даний вибір не відповідав попереднім професійним перевагам, змінили свою думку щодо вибраної професії, коли ознайомилися з нею у процесі навчання.

2. Етап професійного самовизначення і формування професійного вибору для більшості молодих людей припадає на шкільний період.

Також необхідно відзначити, що частина молоді визначилися з вибором безпосередньо в останню мить вступної кампанії, оскільки не мали чіткого професійного вибору.

3. Результати дослідження показали, що більшість абітурієнтів пріоритетно визначилися із професією, а потім вибирали предмети ЗНО для вступу на обрану спеціальність. Але частина абітурієнтів в тих або інших варіантах відповідей визначають результати ЗНО як чинник впливу на їхній професійний вибір.

Надана можливість під час вступу подавати документи не тільки в декілька вишів, але і на різні спеціальності в одному виші, приводить, на нашу думку, якщо не до хаотичності професійного вибору, то до його нечіткості і для самих абітурієнтів, і для закладів вищої освіти в частині формування професійно орієнтованого студентського контингенту.

4. Правильний вибір професії розкриває перед молодю людиною шлях до реалізації своїх здібностей і життєвих планів, сприяє ефективному використанню трудового потенціалу на користь особи і суспільства. Складність цього вибору зумовлена його подвійністю: з одного боку, є об'єкт вибору – мир професій і вид професійної діяльності з широким спектром характеристик, з іншого – кожна молода людина – це суб'єкт вибору професії – особистість, зі своїми якостями, мріями та планами.

Не вивчати і не управляти процесом професійного вибору молоді не можна, бо від його характеру залежать не тільки соціальне самопочуття й успішність молодих людей, але й інші сфери суспільства, як-от система професійного навчання, зокрема й вища, ринок праці та зайнятості.

Список використаної літератури

1. Арендачук І.В. Проблема вибору професії сучасними старшокласниками. *Професійна орієнтація*. 2017. № 1. С. 16–22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-vybora-professii-sovremennymi-starsheklassnikami>.
2. Байдак Т.М., Болотова В.О. Уявлення сучасних школярів про майбутню професійну діяльність та кар'єру. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 86. С. 138–152.
3. Дослідження якості конкурсного відбору студентів вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання: аналітичні матеріали. Київ в: Нора-Друк, 2015. 157 с.
4. Кар'єрно-професійні уявлення й переваги студентів: тренди, парадигми, фактори : програма і матеріали XXVIII Міжнародної студентської наукової конференції, 10 квітня. Харків : Вид-во НУА, 2021. 200 с.
5. Кравченко А.И. Выбор профессии как социологический феномен: вопросы теории. *Вестник Московского университета. Серия 18 «Социология и политология»*. 2017. № 1. С. 49–65. URL: <https://vestnik.socio.msu.ru/jour/article/view/242/218#>.

6. Ляховченко Н.В., Петрук В.А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 125–128. URL: file:///C:/Users/fdp/Downloads/vvpi_2014_4_21.pdf.

7. Саппа Г.-М.М. Професійне самовизначення у структурі соціального самовизначення учнівської молоді. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 251–254. URL: file:///C:/Users/fdp/Downloads/Pib_2010_4_58%20(1).pdf.

8. Сидоренко О.І. Актуальні причини застосування зовнішнього незалежного оцінювання як забезпечення очікування соціуму. Харків : Видавництво НУА, 2015. 245 с.

Udovytska T. A. Professional choice of modern youth: actual factors and “scripts”

The article deals with the analysis of actual factors and “scripts” of professional choice of modern Ukrainian youth. The following main components of professional choice have been outlined and analyzed: professional orientation, professional self-determination and development of professional concepts, readiness for professional choice, professional choice (including personal interests and advantages, abilities, opportunities, objective and subjective social factors), change of professional choice or its acknowledgement, study and further activities within the framework of the chosen specialty. The main differences of professional self-determination and professional choice have been outlined, namely, it has been emphasized that objective and situational factors may impact the professional choice.

The main strategies of professional choice in the context of its correlation to the preparation for admission to a higher educational establishment have been stated, namely, such types have been mentioned: 1) the choice of subjects of external independent testing, choice of profession; choice of a higher educational establishment; 2) choice of profession, choice of subjects of external independent testing, choice of a higher educational establishment; 3) choice of a higher educational establishment, choice of profession, choice of subjects of external independent testing. It is these “scripts” of professional choice development, when the choice of subjects of external independent testing and its results is included, which can be considered new and poorly studied. Special attention is given to the influence of Terms of admissions to higher educational establishments and procedures of university admissions process to the development and implementation of professional choice. The article shows that professional choice has been developed not only in the process of studying at school and under the influence of the system of career aptitude system, but also in the period of university admissions process. Based on this fact, the author has deduced the availability of the element of situationality within this process. This situationality is also shown by the part of prospective students, which are now actual students, who submitted applications to several higher educational establishments for various specialties or they have entered such universities where they could manage to enter, following the results of external independent testing.

Due to the analysis of survey conducted with 1st and 2nd year students, it has been found out that part of them do not study the desired specialty. One of reasons for such a situation was, according to the respondents, due to the results of external independent testing, which would not allow them to enter the desired professional training. Thus, one more factor has been stated, impacting the development and

implementation of professional choice, which lies in results of external independent testing. This factor has not been stated in the literature for now, however, it is considered important by the students themselves. Part of students, herewith, is ready to finish their training within their chosen specialty and then to receive another training according to their desired specialty.

Moreover, the significant part of respondents have stated their partial awareness of the nature and specificity of the chosen profession, thus even more actualizing the organization and details of career aptitude work with the youth.

It has been shown, ultimately, that specificity and results of youth's professional choice need to be considered also within the framework of the mode of admittance to higher educational establishments, where procedures and demands impact its implementation.

Key words: *professional self-determination, professional choice, youth, external independent testing, higher educational establishments, university admissions process.*